

Mål & Mæle • 4

10. årgang 1986

Jærtegn

»En normal sætning er næsten som tal: akrostisk læser man ytringer skrevet tilsløret i kode« - en rigtig primtalssætning over elegante talkombinationer i skriftets kapitler

side 27.

Tretaller

Lad os lave en tre-tals klub - en hyggeklub med kaffe og tre-stjernet cognak, så kunne vi sidde og bytte tretaller - herligt!

side 25.

Som katten om den varme kartoffel

Hvordan ser en fjernsynet mand ud? - eller varme brød der går? Hvem pudser tænder, og jokker man i spinaten ved torskegilder? Kan ord bøjes og strækkes som arme riddere? Læs om fraseologi og idiomatik, om idiotisme og bonderegler, og sidst men ikke mindst den endelige sandhed om kong Volmers røv

side 5.

Jeg elsker fristil:

Hvad kan du bedst lide i dansk? - Jeg kan bedst lide at skrive fristile fordi det er selvstændigt. Læs om hvad elever fra 6. til 10. klasse synes om dansk-undervisningen; er der forskel på drengene og pigerne, om hvad kan gøre den bedre?

side 18.

Sprogligheder ... 2

Som katten om den varme grød 5

Hvad eleverne mener om dansk-undervisningen .. 18

De magiske tretal 25

Således talte Zarathustra 27

Omkring 32

Hvis jeg var dig, hvem er det så der læser denne sætning?

Douglas R. Hofstadter.

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G-E-C GAD
Vimmelskiftet 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Kære Mål & Mæle!

Jeg har et kort spørgsmål: Hvordan bruges *som* og *der* korrekt? Findes der nogle regler for hvordan disse ord bruges i sætninger?

Med venlig hilsen
Flemming Thomsen
København S.

! Kære Flemming Thomsen. Jo, det gør der. Hovedreglen er den at *som* og *der* bruges til at indlede henførende (relative) sætninger med. De henviser til alle navneled, *som* kan selv optræde som alle slags navneled, mens *der* kun kan optræde som

grundled (subjekt) i sin egen sætning. *Han kunne ikke betale de 20 kr. som hatten kostede, han viste en udholdenhed der var en bedre sag værdig.* Man kan altså ikke have: *Her er den mand der du kender.* Sådan er hovedreglen.

Så er der finesserne: *der* bruges ikke efter *og*, eller *men*: *Jeg kender en mand der vil påtage sig arbejdet, og som (ikke der) er i stand til at udføre det.*; *der* bruges ikke i sætningsknuder: *Jeg kender en dame som (ikke der) jeg tror ved besked om sagen; som og der* bruges ikke i parentetiske sætninger hvorfra der skal henvises til navnemåder eller ledsætninger: *Du kan sige din mening, hvad (ikke som eller der) jeg ikke må, Jeg ved ikke om han er tilfreds, hvad (ikke som eller der) der forøvrigt også er ligegyldigt.*

Og endelig finessernes finesse: *som* og *der* bruges ikke, når tve-tydighed skal undgås, i parentetiske henførende sætninger, men kun i tilsvarende bestem- mende: *Hun havde kun én veninde, hvem hun betroede alt (d.v.s. 'og hende betroede hun alt')* over for *hun havde kun én veninde som hun betroede alt (d.v.s. 'af den slags hun betroede alt')*. (Ved pausekomma- metoden kan man også skelne mellem de to former for henfø- rende sætninger.)

Det er en fin nuance som ikke mange kender - det er en fin nu- ance, hvad ikke mange ved.

? Det ville glæde mig, hvis De kunne besvare følgende spørgs- mål: Hvad er det rigtige *Det er relativt ubevidst* eller *Det er rela- tivt ubevidst*? Hvad er reglen, når adjektivet står adverbielt i forhold til et andet adjektiv?

Med venlig hilsen
Leif Jürgensen
København Ø

! Det rigtige er *det er relativt ubevidst*, altså med *t* på *relativt*. Hovedreglen for dette er at et tillægsord (adjektiv) der er en bestemmelse til et andet tillægs- ord, får *t*-form: pillerne gjorde mig *svagt* døsigt; *svagt* hører til *døsigt*, det var døsigheden der var *svag*, ikke mig. På samme måde: I er *godt* dumme - solen var *smukt* rød - de var blevet *de- monstrativt* tavse - døren stod *vidt* åben - en *langsomt* stigende kurve - et par *helt* nye sko - nogle *principielt* ukvalificerede personer - den *ærbart* generte unge frue - en *stærkt* overdrevent reaktion.

Det er let nok. Det værste er at der er nogle undtagelser, og det er især de ord der ender på *-ig* eller *-lig*: jeg blev *forfærdelig* ked af det - filmen var *vældig morsom*.

At forklare hvordan det egent- lig hænger sammen, tager mindst 8 sider. Dem skrev jeg i Mål & Mæle 7. årg. nr. 4 (1980), og jeg sender lige et eksemplar til selvstudium.

OT

EH

? Det andet spørgsmål går på om det hedder: »Da politiet kom til gerningsstedet, fandt de hurtigt forbryderen« eller »Da politiet kom til gerningsstedet, fandt det hurtigt forbryderen«
Hvad er korrekt? - På forhånd tak.

Med venlig hilsen
Leif Jürgensen
København Ø

! Kære Leif Jürgensen.

De er begge korrekte, men ikke lige mundrette. Politiet er et kollektiv som består af flere enkeltmedlemmer, og man kan betone korpset, ved at henvise med *det*, og man kan betone medlemmerne ved at henvise med *de*. Læg mærke til at hvis der ikke er nogen forestilling om kollektiv tilbage, nemlig fx hvis der kun var en betjent på rejseholdet, kan man ikke bruge *det* men kun *han*: *Da politiet kom til gerningsstedet, fandt han hurtigt forbryderen.* Man kan heller ikke sige at *en præst har anklaget politiet for at være en lystmorder*, men kun: *for at være lystmordere*. Omvendt kan man kun bruge *det* hvis det alene er korpset man omtaler: *Politiet hører til i politikredse, og det ledes af en rigspolitichef.* I eksemplet er det snarere medlemmerne og ikke korpset der kommer til gerningsstedet, så derfor ville jeg foretrække: *Da politiet kom til gerningsstedet, fandt de hurtigt forbryderen.* Lignende forhold gælder for alle entalsord der betegner kollektiver: *regeringen, 7.b på skolen, landsholdet, sejerfolket.* OT

? Dette er ikke et spørgsmål om sproglige ligheder eller uligheder - og dog.
Kan I fortælle mig, hvordan reglerne for sammenskrivning

af navneord er med henblik på sammenbindingsbogstaver (-e og -s), fx sport + plads = sportsplads, sport + strømper = sportsstrømper, dreng + år = drengeår (Nu-dansk ordbog).

Er det ikke sådan, at hvis et ord i ét tilfælde bindes sammen ved hjælp af et bestemt bogstav, så sker dette generelt? Eksempel: Formandspost, formandskab. (Det var svært at få formandsposten besat.)

Nu-dansk ordbog, som jeg regner for verdens bedste danske ordbog (bortset fra Den Store), skriver formandskab, og det er grunden til dette måske lidt intrigante spørgsmål.

For resten: Hvad er den etymologiske grund til, at det hedder retablelere og ikke reetablere? Hvornår er ordet dannet?

Med venlig hilsen
H. Barslund Nielsen

! Kære H. Barslund Nielsen.
Der er ikke nogen skudsikre regler, men der er forskellige tendenser. Hyppigst laves sammensætninger uden bogstav i fugen mellem ordets to dele (altid hvis førsteordet ender på -s, trykstærk vokal eller tryksvagt -e): *husfælle, hattebånd, spåkonene, kvindebevægelse, bogbind.* Næsthypigst er formen med -s-: *domsafsigelse, fredspibe, sammenbindingsbogstav:* -s- findes altid efter -ion-, -tet-, -dom-, -skab-, -sel-, -else-, -ing og -hed: *kommunikationsmodel, biblioteksafgift, visdomstand, venskabsbånd, kørselspenge, stavelssedeling, sammensætningsord og frihedstrang.* -s- bruges ofte i sammensætninger af sammensætninger til et ord: *skrivebordsskuffe* men *bordskuffe, kancellistilstræk* men *stilstræk, kvindesprogsregler* men *sprogregler.* -s- undgås ofte foran andetled på s-: *domstol, aktstykke.*

-e- bruges ofte efter konsonantforbindelser: *heltedigt, torskegilde, sovseskål*, og ellers ikke så tit: *bøgeskov, barnebarn, stoleben.*

Det mærkelige er nu at man sjældent er i tvivl om hvorledes man skal lave endnu ikke sete sammensætninger: undersøger man fx hvorledes *ænder* taler, hedder det *andsprog* (*andsprog* og *andsprog* er utænkkelige), og kommer der særlige toner i vand, må det hedde *vandslyd* (*vandslyd* og *vandslyd* er utænkkelige selv om man har *tungtvandsbeholder*). Denne sikkerhed må være bundet til hvert enkelt ord som førsteled og synes ikke at følge sikre regler.

Kun i enkelte tilfælde kan man blive uenige: nogle kalder det fx *mandesprog*, mens andre foretrækker *mandssprog* fordi det ikke lugter af *mandebbevægelse*. Derimod kan man ikke tænke sig *mandsprog* overhovedet - selv om det hedder *manddrab*. Nogle foretrækker *papirskurv*, mens andre mener at det må hedde *papirkurv* hvis det er til papir og ikke af papir.

? Kære Mål & Mæle. OT
Ordene i *alt*, i *dag* og i *øvrigt* ses ofte skrevet i ét ord. Jeg mener, disse skal skrives i to ord. Hvad er reglerne for sær- og sammenskrivning?

Susanne Tranberg
Allerød

! Ordene skal ganske rigtigt skrives i to, altså i *alt*, i *dag* og i *øvrigt* - sådan står der i Retsskrivningsordbogen.

Det er ret let at give en regel for hvornår noget skal skrives i ét og hvornår i to ord - men det er meget vanskeligt at blive enige om hvordan reglen skal bruges i praksis.

Vi kan allesammen fornemme at der er forskel på *et højt hus* og *et højhus*, *en lille skole* og *en lilleskole*, *en let matros* og *en letmatros*, *en billig bog* og *en billigbog* osv.

En *billigbog* kan snildt koste 53,45 kr., og en bog man køber antikvarisk kan man være heldig at få for 15 kr.; den er så en billig bog, men absolut ikke en billigbog! I *billigbog* har forbindelsen af *billig* og *bog* ikke den betydning man venter når man i forvejen kender de to ord: *billig* og *bog* siger ikke meget om bogens pris, men snarere noget om dens udstyr og måden den sælges på.

Det er det der markeres med sammenskrivningen til ét ord. Man kan ikke få betydningen frem ved at se på de enkelte ord, de er smeltet sammen til en nyhed. Se artiklen »Som katten om den varme grød« i dette nummer!

Når nogle skriver fx *idag*, så hænger det sammen med dette. *Dag* har ikke sin normale betydning, fx kan man jo sige *idag* kl. 10 om aftenen og mene nu! I mange tilfælde er det helt korrekt at skrive i ét ord. Der er fx *itu*, som oprindelig betyder 'i to', der er *især* med den oprindelige betydning 'for sig', og *endnu*, der jo består af elementer der betyder 'stadigvæk nu'.

Men ingen tænker på disse enkeltelementer, man oplever ordene som blokke der ikke kan deles i mindre dele, og så skriver man dem - korrekt - i ét ord. Problemerne opstår fordi det er forskelligt hvor dybt vi analyserer ordene. Redaktørerne af Retskrivningsordbogen fra 1955 mente således at det skulle være *somme tider* i to ord, for det var jo *somme* ('nogle') og *tider*, på samme måde *selv om* ('endog hvis'), *simpelthen* ('lige ud af landvejen'), *far vel* ('rejs godt og sikkert') osv. Men mange oplever i vore dage slet ikke disse udtryk som noget der er sammensat af velkendte ord, og så er det naturligt at skrive dem i ét ord: *simpelthen*, *somme tider*, *farvel*, *selvom* osv., og det bliver også tilladt i den nye Retskrivningsordbog, som er på trapperne; men der bliver ikke lavet om på *i alt*, *i dag* og *i øvrigt*, for her er det nogenlunde til at genkende enkeltordene. Det er imidlertid umuligt at få styr på dette problem, når det er så forskelligt hvordan vi oplever ordene i vort sprog.

Men der findes en god tommelfingerregel: hvis du er i tvivl om noget skal skrives i ét eller to ord, så skriv det i to! Det giver rigtigt resultat de fleste gange.

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay-out: Bent Rohde

Tegninger: Anne M. Nielsen

Ekspedition:

G.E.C. Gad, Strøget

Dansk og Udenlandsk

Boghandel AS

Vimmelskafte 32

1161 København K.

Telefon (01) 15 05 58

Giro 1 00 00 55

Tryk: Hans Jørgensens

Bogtrykkeri, København.

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 78,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Som katten om den varme grød

Fortsatte vandringer

»Kidde og Christmas, Christmas og Kidde: det samme, set fra en anden side.«

Således karakteriserede en studenterrevy forholdet mellem de to konservative kronprinser omkring Første verdenskrig: Aage Kidde og John Christmas Møller.

Næsten sådan står det også til med de sprogvidenskabelige begreber 'fraseologi' og 'idiomatik', som ikke er identiske, men alligevel i vidt omfang dækker hinanden og derfor i en lang række tilfælde bliver det samme set fra to forskellige synsvinkler.

Det kræver unægteligt en forklaring.

Fraser, du!

FRASEOLOGI har selvfølgelig noget at gøre med det stærkt negative ord 'fraser'. Begge dele går ud på, at ord undertiden alt for forudsigeligt klæber til hinanden. Det findes der jo faktisk så grove, plumpe og bevidstløse eksempler på, at der er al mulig grund til at kritisere det, f.eks. i forbindelse med politisk demagogi og journalistisk klichévælde, som når man en overgang ikke kunne åbne avisen uden at læse, der var *givet grønt lys* for et eller andet.

Dog bør man være lidt varsom med at stille sig hellig an, for ingen undgår at ty til allerede formede konstruktio-

ner, hvis de vil gøre sig forståelige over for andre. Det gælder selv digtere, der lægger altafgørende vægt på at være sprogligt originale. Ofte finder nydannelser netop sted i kraft af, at det velkendte varieres. Villy Sørensen spiller helt klart på talemåden *gå nogens ærinde*, når han i den første legende fra »Sære historier« skriver, at Djævelen fik en kvinde *til at gå sine ærinder, og så gik hun da ærinder for Djævelen i Nazareth by*, ligesom Klaus Rifbjerg lader titelpersonen i »Anna (jeg) Anna« betjene sig kreativt af et standardudtryk for 'at være heldig' i statusoppgørelsen over sit liv: *Du har omend ikke skudt papegøjen, så i det mindste strejffet undulaten.*

Herhjemme skal man vel stadigvæk være forhærdet sprogvidenskabsmand m/k for at bruge begrebet 'frase' helt uden at blinke; men med mindre sammenhængen lægger ironisk op til det, betyder det engelske *phrase* 'sætningsled' eller 'vending' og *une phrase* på fransk simpelthen 'en sætning'!

Den rene idioti.

IDIOM kommer til gengæld af det græske og latinske 'idioma' (særegenhed, ejendommelighed). Indtil for ca. 100 år siden anvendtes det næsten udelukkende om den sprogbug, der er speciel for en talesprogsreds, hvad enten det så drejede sig om en stand, nation eller egn. I sidstnævnte tilfælde faldt det altså nærmest sammen med

'dialekt'. De konkrete udslag af dette fællespræg kaldtes IDIOTISMER, og ud fra denne betragtning er det derfor idiotisme, når mange jyder stadigvæk siger *Knud, han har jo hans arbejde* i stedet for *Knud, han har jo sit arbejde*, og begrebet har også været brugt på overførsel af strukturer eller hele udtryk fra ét sprog til et andet. *Det er op til jer* lyder vel stadigvæk lidt utilpasset i retning af sit engelsk/amerikanske forlæg *It's up to you* og må derfor kaldes en 'anglicisme'.

'Idiotisme' havde længe en stærkt nedsættende klang og betegnede overvejende familiære og ilde anskrevne talemåder, der ansås for vulgære af de lærde, som imidlertid ind imellem tog dem i deres mund, når de skulle overbevise folk, der stod under dem, jfr. at den græske forgænger for 'idiot' *idiotes* betød 'privatmand' eller 'uvidende person'; men for lidt mere end 200 år siden begyndte man at anfægte, at den latinskoledede embedsstands og gejstligheds tænkning og sprog var et absolut niveau, alt andet kunne måles ud fra. Det nye folkelighedsbegreb, som i Tyskland og Skandinavien hang sammen med den vakte nationalfølelse, hvor modersmålet blev en forenende kraft, førte bl.a. til, at andre stænders udtryksmåder i stigende grad blev accepteret. Siden da har stadig nye befolkningsgrupper, der føler sig overset, i deres kamp om offentlig opmærksomhed og magt gjort krav på at få anerkendt lige netop deres sprog som oprindeligt i positiv forstand: handelsborgerskab, stor- og småbønder, arbejdere, kvinder, unge...

Nu forekom ordet 'idiotisme' med den ubehagelige biklang af 'evnesvagthed' mindre anvendeligt. Derfor har den engelske begrebsbrug i stigende

grad sat sig igennem. Den lader nemlig også 'idiom' betegne de konkrete udtryk og ikke bare det fællespræg, de er produkt af.

Sådan siger man simpelthen!

Nogle forskere hævder, der ingen grund er til at skelne mellem fraseologi og idiomatik, mens andre fastholder, at fraseologi drejer sig om INDKODNING og idiomatik har med AFKODNING at gøre - eller sagt med lidt mere jævne ord, som ikke opfatter mennesket i en computers billede: fraseologi bliver et spørgsmål om at FORMULERE sig rigtigt ved at vælge den korrekte ydre sprogdragt, uden man har regler til hjælp, d.v.s. anvisninger, der gælder for mere end enkelttilfælde - idiomatik et problem m.h.t. at FORSTÅ udtryk, hvis samlede betydning ikke fremgår af enkeltelementernes betydning.

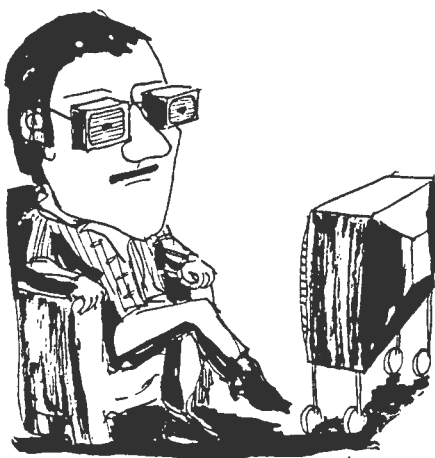
Jamen er det netop ikke, som det hed sig om *Christmas* og *Kidde*, *det samme set fra en anden side*? Findes der eksempler på formuleringstvang, som ikke samtidig volder forståelsesvanskeligheder? Det synes jeg er tilfældet, når man taler om en landmands *redskaber*, en tømrers *værktøj* og en kirurgs *instrumenter*, ligesom *mjave* unægteligt indskrænker muligheden for grundled. Hvad enten dette er et egennavn (Pjevs, Mons, Pussy, eventuelt mere menneskelige såsom Dagmar og Frederik), et stedord (han, hun, den) eller et fællesnavn, kan man - hvis det da ikke drejer sig om digteres eller journalisters friheder - være sikker på at møde en missekate. Sådanne begrænsninger kunne man kalde saglige, fordi de også kommer udefra, og selvfølgelig er det ikke-sproglige grunde, der gør det temmelig umuligt at tale om en *livs-*

farlig snue og uskadelig kræft, men ikke, at det både går med *en alvorlig forkølelse, en svær forkølelse, en stærk forkølelse*, og tilsvarende *en alvorlig sygdom og en svær sygdom*, mens *en stærk sygdom* skurrer i gode danske øren. Det er heller ikke omverdensforhold, som bevirker, at danskere *børster tænder* ligesom svenskere og englændere (*att borsta tänder, to brush one's teeth*), mens nordmænd og tyskere pudser deres (*å pusse tennene, (sich) die Zähne putzen*) og franskmænd foruden at *børste tænder* (*se brosser les dents*) også har mulighed for at *vaske dem* (*se laver les dents*), ligesom de gør med hænderne (*se laver les mains*).

Falske analogislutninger og usikkerhed over for, hvad det hedder, findes vel i større eller mindre grad hos os alle, men trives især hos børn, udlændinge og folk, der har været længe væk - og ikke bare på vendings- eller sætningsplanet. Da immunologiforskeren Niels Jerne blev interviewet til dansk tv i anledning af, at han havde

modtaget Nobelprisen, søgte han lidt efter modsætningen til 'snæversynet' eller 'kortsigtet' og spurgte, om det ikke hed 'fjernsynet', skønt man jo faktisk siger 'vidtskuende', 'langsigtet' eller 'fremsynet'. *Fjernsynet* kunne man også godt tro var det modsatte af 'nærsynet'; men med mindre ens skavank skyldes alderdomssvækkelse, diagnosticerer øjenlægen den til trods for begrebsparret 'nær/fjern' som *langsynethed*!

Forbindelsen udsagnsord + forholdsord er ofte fraseologisk uden at være idiomatisk. Det bliver hurtigt vanskeligt at give regler for, hvilket forholdsord der bør anvendes, så snart vi bevæger os væk fra de tilfælde, som angår tid og rum. Det hjælper ikke på tilegnelsen af de tyske udtryk *sich gewöhnen an* (vænne sig til) og *verzichten auf* (afstå fra, give afkald på), at 'auf' betegner lodrette bevægelser af typen *ich stelle das Glas auf den Tisch* (jeg stiller glasset på bordet) og 'an' til gengæld vandrette (*ich hänge das Bild an die Wand*: jeg hænger billedet på væggen), eller at 'auf' i forbindelse med visse pladser betyder 'på' (*auf dem Bahnhof*: på banegården), men 'an' til gengæld 'ved', 'i nærheden af' (*am Bahnhof*: ved banegården). Man vil formentlig forstå *vente på*, *warten auf*, *wait for*, hvis man ved, hvad 'vente', 'warten' og 'wait' betyder, men have behov for at føle sig lidt frem, når man skal udtale helheden på et andet sprog end sit eget. Man kan som dansker ikke slutte sig til, at 'vente på' hedder *warten auf* og 'tro på' *glauben an*, højest have held med at gætte rigtigt, og de engelske versioner må også for tysksprogede kaldes uforudsigelige: *wait for* og *believe in*! Jeg kunne blive længe ved.

Schweizeren Harald Burger opererer med begrebet IDIOSYNKRATISKE BEGRÆNSNINGER. Det virker måske rent umiddelbart lidt underligt her, men slet ikke så malplaceret endda, hvis man tænker på, at ordet 'ideosynkrasi' ellers bruges i forbindelse med allergiske reaktioner: både når man ikke ret godt tåler mælk, rødvin, rejer, hestehår o.l. eller i almindelighed bliver utilpas ved, at pollentallet stiger, men også i tilfælde af, at man ikke kan fordrage et andet menneske og eventuelt yderligere tager som påskud, at det spiser hvidløg, stinker af parfume, har en irriterende skæv mund o.s.v. Man reagerer simpelthen imod og kommer i vanskeligheder, hvis andre prøver at aftvinge én mere udbyggede fornuftsgrunde.

Tilsvarende sker det, at man med lettere fortrukket ansigtsudtryk, som indbefatter næserynken, sætter sig til modværge over for børns og udlændinges sproglige udfoldelser på ens eget modersmål og ikke ser sig i stand til at diske op med ret meget andet end bemærkninger af typen: »Det kan man ikke sige. Sådan hedder det ikke.« »Hvorfor?« »Jamen...det siger man simpelthen ikke. Det hedder sådan og sådan!« Man har blot en uartikuleret fornemmelse af, at noget knaser, knirker og skratter.

Stræk og bøj!

Foruden udsagnsord og forholdsord (*vente på, tro på*) kan udsagnsord og navneord klæbe fraseologisk til hinanden. Det gælder bl.a. de såkaldte STRÆKFORMER, som består i, at der til hele forbindelsen svarer et enkelt udsagnsord, som er i familie med den lange versions navneord, der så får et udsagnsord med en blegnet eller afsvækket betydning stillet foran sig. Eksempel: *begå en fejl* = fejle, *foretage en rejse* = rejse, *holde hvil* = hvile, *give vejledning* = vejlede, *hjemføre en sejr* = sejre, *udstøde et skrig* = skribe, *tage flugten* = flygte. Eventuelt hører der yderligere et forholdsord til navneordet: *udøve påvirkning på* = påvirke, *foretage gennemgang af* = gennemgå, *være til hinder for* = hindre, *nære frygt for* = frygte, *have respekt for* = respektere, *udvise beundring for* = beundre.

Man behøver ikke lytte særlig længe til en politiker, der rigtig giver den på Christiansborgsk, for at møde dette fænomen: *gøre krav på* = kræve, *frem-sætte (lov)forslag om* = foreslå (ved lov), *udøve kritik af* = kritisere, *give*

udtryk for = udtrykke, *sætte under debat* = debattere, *tage under behandling* = behandle, *træffe beslutning om* = beslutte, *bringe til gennemførelse* = gennemføre.

Det, man kalder kancellistil, vrimler af det. Her er et par prøver fra juridisk sprogbrug: *indgive (politi-)anmeldelse mod* = melde (til politiet), *foretage afhøring af* = afhøre, *rejse anklage mod* = anklage, *fremlægge bevis for* = bevise, *nedlægge forbud mod* = forbyde, *aflægge tilståelse (om)* = tilstå.

Den ironiske betegnelse skriver sig jo fra, at det hele (s)trækkes lidt mere, end det er strengt nødvendigt. Disse udtryk lader sig selvfølgelig anvende med stor, ofte forførerisk elegance til at variere og smidiggøre stilen, men virker undertiden også platte, unødigt fraseagtige og prætentivt oppustede, for ikke at sige ufrivilligt selvparodiske.

Der findes dog også folk, som forsværer strækformerne, da de undertiden angiver et aspekt, især (s)tilstand modsat handling: *være i besiddelse af* er nok det samme som 'besidde', ligesom *optage/indlede kontakt med* svarer til 'kontakte'; men *komme i besiddelse af* kan ikke bare gengives med 'besidde', *være/stå i kontakt med* ej heller igennem 'kontakte'.

Som katten om den varme kartoffel

Efter at have konstateret at vi unægteligt er stødt på *samlede værker*, *åben ild*, *tidens krav* og *den herskende klasse* før, nærmer vi os langsomt de fraseologiske udtryk, der også er idiomatiske ved, at deres betydning ikke kan afledes af enkeltdelenes betydninger; men vi er endnu ikke nået helt frem, så længe vi blot opholder os på

det sorte marked. Nok anvendes 'sort' ikke længere konkret. Imidlertid står det også i andre forbindelser for 'hemmelig', 'ulovlig': *sorte penge*, *sort arbejde*, i det sammensatte ord *sortseer* m.m.

Modsat det tyske 'kalter Krieg' har 'kold' i *kold krig* ikke givet anledning til RÆKKEDANNELSE: at et billedligt anvendt ord indgår i en hel række forbindelser med andre. Derfor kan det sidestilles med *blind passager*, der jo rummer ét normalt brugt ord (passager) og et andet, som kun har betydningen 'ikke-betalende' i denne sammenhæng. Man taler f.eks. ikke om en blind biografgænger, hvis nogen smutter ind og ser en film uden at købe billet! Visse forskere siger, en blind passager ikke er et idiom, da det trods alt er en passager, mens andre hæfter sig ved, at specialbetydningen af 'blind' vil forsvinde, hvis det samlede udtryk opløses i sine bestanddele.

Nogle vælger at tale om DELVIS IDIOMATISKE vendinger. *En tur ud i det blå* er ganske vist en tur; men 'ud i det blå' angiver her, at målet er ukendt, i hvert fald for dem, der ikke selv sidder bag rattet, jfr. *opgive noget på halvvejen* og en mængde forstærkelser af typen *være belånt til op over skorstenen*, *rose én til skyerne* og *ikke tro én over en dørtærskel* - foruden sammenligninger, hvor forholdet mellem det, som sammenlignes, og det, der sammenlignes med, ikke virker umiddelbart indlysende. 'Rød som blod, hvid som sne og sort som ibenholt' var Snehvide jo; men hvad med at *holde af noget som en kat af sennep*, *gå som varmt brød* ell. *varme hveder*, *passé på som en smed*, *sove som en sten*, *have det som blommen i et æg*, *lyve så stærkt som en hest kan ren-*

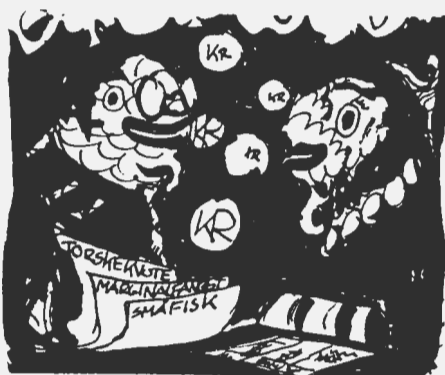

de, forslå så lidt som en skrædder i helvede, eller at noget er sikkert som amen i kirken og nogen så tro som guld, fattig som en kirkerotte, grim som arvesynden, fuld som en pave ell. allike og fræk som en slagterhund? Tyskerne siger bl.a. *frech wie Oskar!* At noget går op og ned ell. ud og ind som kong Volmers røv vender jeg tilbage til senere.

HELIDIOMATISKE kalder man vendinger, hvor alle ord bruges i en ikke-konkret betydning og ingen af dem indgår i rækkedannelser (*male byen rød, have rotter på loftet*); men spektret rummer selvfølgelig glidende overgange.

Torskegilde

Til trods for at nogle sprogvidenskabsfolk kun kalder forbindelser af flere ord 'idiomer', finder man helt beslægtede forhold ved at vende blikket mod de SAMMENSATTE ORD med mindst to rødder. Lad os straks springe hen til de billedlige!

Vi møder et eksempel på rækkedannelse, når 'løve' udgør sidste sammensætningsled: *balløve, selskabsløve, salonløve, strandløve*. Første del angiver klart lokaliteten, vedkommende udfolder sig i, og det drejer sig i alle tilfælde om en person, der gør sig stærkt bemærket, vækker opsigt, eventuelt dominerer, ligefrem giver tonen an eller er nr. 1, svarende til de talrige udtryk med 'haj' (*bolighaj, narkohaj, sortbørshaj*), 'prinsesse' (*dollarprinsesse, cirkusprinsesse, skøjteprinsesse*) og 'konge', som er særdeles produktiv: *fuglekonge, valsekonge, tenorkonge, flugtkonge, kanonkonge, målkonge, driblekonge, speedwaykonge, rockerkonge...*

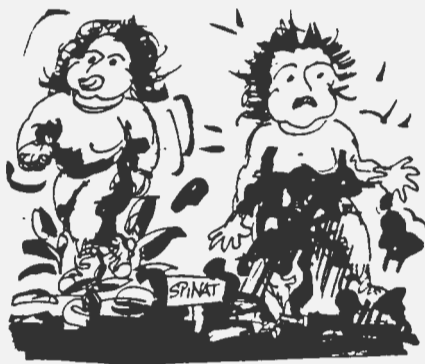
På grænsen til halvidiomatiske sammensatte ord kunne man placere visse tilfælde, hvor ét af leddene angiver, hvad man har med at gøre, uden det andet indgår i rækkedannelse. Dertil vil jeg ikke være så pernittengrynnagtig at regne to gange. En *luskebuks, bangebuks, vigtigprås, blærerøv, arrigtrold, slapsvans* og *klodsmajor* er jo en henholdsvis lusket, bange, vigtig, blæret, arrig, slap og klodset person, ligesom *løgnhalse, vovehalse, horebukke, grinebidere, drillepinde, mumlegøge, snydepelse, fedterøve, nasseprinser, sludrechatoller, drukkenbolte, sladderhanke, sladdertasker* og *spøgefugle* er folk, der lyver, vover, horer, griner, driller, mumler, snyder, fedter, nasser, sludrer, drikker, sladrer og spøger så meget, at det falder andre i øjnene som deres mest påfaldende egenskab. Til denne gruppe bør også henregnes typen 'karakteriserende tillægsord + egennavn': en *dovenlars, dovendidrik, dummerjan, dummepeper, vigtigper, vigtigpeter, spørgejørge, kluddermikkel, sjuskedorte*.

De forstærkende led 'lud', 'møj', 'skide' og 'pisse' lader sig kombinere ret frit (*skidefuld, skideirriterende, skidenervøs*), mens *abeskøn* må kaldes ægte halvidiomatisk, fordi 'abe' mig bekendt ikke betyder 'meget, overordentlig' uden for denne forbindelse.

Der bliver også en lille gruppe sammensatte ord tilbage, som er helidiomatiske, fordi begge rødder optræder i en anden betydning end den normale. *Torskegilde* betegner jo, at man må stille på rådhuset og gøre rede for oplysninger i selvangivelsen, som myndighederne finder mangelfulde. Før indleveringsfristen blev flyttet til midten af februar, fandt den slags sted kort efter nytårsaften, hvor torsk er almindelig festmad, ligesom offeret blev gjort til torsk, d.v.s. kluddermikkel. *Krokodilletårer* er også et helidiomatisk sammensat ord. Forstilt medfølelse behøver som bekendt ikke slå ud i stride salte strømme.

Homo---hvad?

'Idiomatiske' kalder man bare ikke alle sammensatte eller adskilte ord, selv om nogle af delene optræder i en betydning, de kun har i dette udtryk. Amerikaneren Uriel Weinreich indsnævrer feltet ved at sige, at et idiom skal have en HOMOFON (d.v.s. enslydende) IKKE-IDIOMATISK MODSPILLER. Eksempler: til *jokke i spinaten* for 'at dumme sig' svarer det konkrete udtryk at *jokke i spinaten*, altså noget, man formodentlig kun kan gøre i køkkenhaver, og *torskegilde* har også et enslydende modstykke. Enskønt det kan lyde lidt komisk, lader det sig faktisk gøre, at ens gode ven ringer og inviterer én til torskegilde, uden han af den grund er kommunal embedsmand, ligesom man holder

ålegilde, når denne fisk står i centrum som hovedret.

På dansk har vi bare en række ordforbindelser, hvis endelige betydning ikke kan fastlægges, når de optræder isoleret og skriftligt, men fremgår klart gennem udtalen, idet trykstærkt hovedudsagnsord da angiver noget blot og bart fysisk konkret, mens den tryksvage udgave giver en videre eller endog helt anden mening (*vise nogen døren, gå på gaden, slå til Søren o.s.v.*); men også selv om man retter homofon (enslydende) til HOMO-GRAFISK (skrevet på samme måde), volder begrebet stadigvæk vanskeligheder, især ved sammensatte ord. Hvad med alle de bibelske, mytologiske og historiske udtryk (*uriaspost, jobspost, babelstårn, akilleshæl, prokrustesseng, ariadnetråd, damoklessværd, columbusæg*) eller noget så nutidigt som en *rødstrømpe*? Har hun en homografisk modspiller? Det ville hun éntydigt have haft, hvis en kvinde, som på ofte provokerende og aggressiv måde gør oprør mod stivnede og traditionelle kønsroller, hed 'en rød strømpe'; men det gør hun jo ikke.

Et andet grænseområde, de lærde strides om, er udtryk, der rummer

ord, som kun forekommer lige netop i denne ene forbindelse, enten i det hele taget (*pist, nap, dit, dat, hip og hap i hist og pist, knap og nap, dit og dat, hip som hap*), på rigsdansk modsat dialekt (*gå fra snøvsen*) eller i hvert fald nutidssproget (*gå én i bedene, tærseke langhalm på noget, være i kridthuset hos én, løbe spidsrod*), så man ikke kan tale om to planer og deraf følgende tvetydighed, mens grammatiske former, der overlever fra tidligere perioder i bestemte vendinger, normalt ikke kvalificerer helheden til frasortering (*hånde, fode, vilden i gå én til hånde, træde nogen ell. noget under fode, skrige i vilden sky*).

Jeg mener heller ikke at have hørt nogen hævde, at udtryk må kasseres som ikke-idiomatiske, selv om de ud fra et naivt realistisk synspunkt virker bizare (*stå på pinde for én*), skildrer noget stærkt besværligt (*tage benene på nakken, slå koldt vand i blodet*) eller legemligt abnormt (*sætte det lange ben foran, kunne vikle én om sin lillefinger*), for ikke at sige direkte umuligt (*stå med livet i hænderne, gå i hundene, gå ud af sit gode skind, gå op i en spids, fare ell. flyve i flint, gøre en myg til en elefant*), for de virker særdeles

velmotiverede ud fra deres egen drømme- og eventyragtige logik.

Man tager et sølvfad...

En særstilling indtager **TERMER**, d.v.s. udtryk, der har en fastlagt betydning i specielle faglige sammenhænge: *det gule kort og det røde kort* i fodbold. *Det store frikvarter* behøver ikke være specielt stort, men blot større end de andre på skoleskemaet.

Sammensatte ord og enheder bestående af flere ord skilles fra, når de har en direkte udpegende, navngivende funktion i forhold til konkrete anskuelige ting: især betegnelser på madretter (*arme riddere, brændende kærlighed, dyrlægens natmad, Janssons fristelse*) o.a. spiselige sager (*kongen af Danmarks bolsjer*), drikkevarer (*rusisk havfrue*), planter (*svigermors skarpe tunge, fandens mælkebøtte, jomfru Marias sengehalm, nøgen jomfru, grine-til-middag/torskemund, koderiver, løjtnantshjerte, løvetand, jødeskæg*) og sygdomme (*røde hunde/helvedesild, hekseskud, sanktvejsdans, hareskår*), der ofte til at begynde med har været folkelige, eventuelt spøgefulde, men i visse tilfælde efterhånden er blevet officielt fuldgældige, for de spiselige og drikkelige fænomeners vedkommende ikke bare på menukort, som jo tit er noget helt for sig selv, og bortset fra det ikke altid omfattes af normerne for god og velplejet sprogbrug, men også i kokebøger anvendt på kokkeskoler og anerkendt af Statens Husholdningsråd - hvad angår botanikkens og medicinens område også i tilfælde, hvor der findes latinske fagord. Selv når sekretæren fører diagnosen til protokols på latin, behøver lægen ikke føle sig jovialt nedadsnobbende ved at stille den på dansk over for patienten eller de pårørende.

Beslægtet med disse FÆLLES-NAVNE er EGENNAVNE på geografiske steder, bygninger, institutioner, firmaer o.l., hvoraf nogle har en specialiseret og andre en mere eller mindre omtolket betydning: *Det røde Hav, Det hvide Hus, Røde Kors, Katens Værn, Danmarks Akvarium, Jyske Bank, Den rigtige Slagter, Forbundet af 1948/Mødrehjælpen, Bakken, Stærekassen*. Man kan også tage et hurtigt udblik over alle andre københavnske aviser end *Berlingske Tiden- de*, der jo er opkaldt efter sin grundlægger, og den deraf forkortede betegnelse på samme concerns frokostversion *BT: Politiken og Ekstrablade*, begge med bestemthedsendelse ligesom *Morgenavisen*, der ikke længere vil nøjes med at være *Jyllandsposten*, ligesom vor store halvø da har haft andre aviser end lige netop den - *Aktuelt, Information* - og intet mindre end *Land og Folk*! Hvad støder man ikke på i hovedstaden af udskænk- nings-, spise- og dansesteder bortset fra dem, som er opkaldt efter faktiske lokaliteter (*Petersborg*) eller virkelige personer (*Peder Oxe, Tordenskjold, Dan Turell*): *Rottehullet, Tokanten, Bøf og Ost, Det lille Apotek*...

Det blå stempel

LEKSIKALSKE HELHEDER kal- des i det mindste flerordsstørrelserne af ovennævnte slags, og det til trods for, at mange af dem ikke står i almin- delige ordbøger (leksika). Det hæn- ger sammen med, at 'leksikon' og 'leksikalsk' begge betyder to forskel- lige ting, som dog har noget med hin- anden at gøre.

LEKSIKON betegner selvfølgelig et 'alfabetisk ordnet opslagsværk', og dertil hører jo bl.a. ordbøger; men i sprogvidenskaben står det også for 'et

sprogs samlede sum af tegn'. En sådan betydningsenhed giver nogle navnet et LEKSEM. Der findes både *enkelt- ordsleksemer* og *ordgruppe- eller fra- seoleksemer*. Til gengæld for tvetydig- heden ved ordet 'leksikon' foretager man en skelnen, når man lader LEK- SIKOGRAFI være forbundet med ordbogsarbejde og LEKSIKOLOGI knyttet til studiet af sprogets mangfol- dige tegn. Måske det umiddelbart vir- ker temmelig spidsfindigt, for leksika forstået som ordbøger *er* jo mere eller mindre udførlige og specialiserede fortegnelser over et sprogs ordforråd; men et sprogs til enhver tid eksiste- rende ordforråd vil altid være mere omfattende end leksikografers (ord- bogsfolks) samlinger, dels fordi de i sidste instans bliver nødt til at vælge ud og dels fordi der hele tiden sker ny- dannelser.

LEKSIKALISERING betyder derfor ikke, som man kunne være fri- stet til at tro, at et ord eller endnu større udtryk optages i en ordbog og dermed får officiel status gennem fag- folks blå stempel. Nej, det betegner en proces, der går forud for denne sor- tering, ved at en række mindstede- le bliver til en enhed inden for sprogets samlede udtrykksspektrum, eller at al- lerede etablerede helheder gennem- går betydningsforskydninger. I for- længelse af en lang europæisk tradi- tion for at identificere grammatik og logik opfatter schweizeren Charles Bally leksikalisering som 'degramma- tiskalisering', da de nye produkter, der i øvrigt også hedder 'leksikalisering- er', trodser, hvad man almindeligvis forstår ved klar tankegang, så sam- menvoksningerne har fastlagte betyd- ninger, der ikke uden videre kan afle- des og begrænses ud fra enkeltdeles- normale henvisningsværdi eller den

samlende grammatiske form. Derfor bliver man nødt til at mærke sig udtrykkets helhedsbetydning og ydre skikkelse, på samme måde som man gør det med usammensatte og mere uproblematisk enkeltord. Det gælder ikke blot, når man som barn og ung eller voksen udlænding tilegner sig et sprog, men også for ordbogsfolk, der kan fremstille mange forskellige slags produkter og f.eks. ikke altid medtager udtale eller oprindelse, men i hvert fald gerne anfører rod, ordklasse, bøjningsmønster og betydning af ord, som lader sig kombinere med andre ord efter grammatiske regler. Leksikaliseringerne, der i kraft af deres status som selvstændige tegn optages i ordbøger (leksika), indordnes i systemet som selvstændige leksikonenheder og tilskrives deres egen afgrænsede betydning, endskønt de gerne opføres i ordbøgernes overordnede alfabetiske system blandt i hvert fald de markante enkeltord, udtrykket rummer. Her er nogle eksempler af leksikaliseringer på orddannelsesplan:

Et *ildsted* er ikke et hvilket som helst sted, hvor der er ild, men kun ét, man selv antænder med den fuldt bevidste hensigt at skabe varme. En herboende udlænding kom for skade at sige, at engang han hørte brandbilerne køre forbi sit vindue og standse ikke så langt væk, skyndte han sig at løbe ud på gaden og hen til ildstedet! En *madkasse* er en speciel kasse til mad og f.eks. ikke den, slagteren bringer én kød i, ligesom en *børnehave* slet ikke behøver være udendørs, selv om det naturligvis er godt, at man foruden gode vækstbetingelser i bred almindelighed også engang imellem giver de små planter lidt frisk luft. En *lilleskole* kan strengt taget godt være

større end andre skoletyper og *storfamilier* mindre end kernefamilier med far, mor og fjorten børn. En *ungkarl* er så gammel, at han i følge traditionelle forestillinger allerede burde være gift, mens en *gammeljomfru* strengt taget hverken behøver være særlig gammel eller for den sags skyld jomfru. *Sommerfugle* er ikke fugle og lader sig også se på andre årstider end i højsæsonen, og i *bogkaféer* kan man selvfølgelig godt få bøger, men hverken kaffe, te, chokolade, blødt brød eller gløgg og brune kager ved juletid. En polsk flygtning, der havde boet flere år i Danmark, prøvede lykken og ringede ind til Jørn Hjørtings populære lytterprogram. Efter at have præsenteret sig skulle han da også svare på det obligatoriske spørgsmål, så han kunne få sin lp-plade, og man gav ham en gåde, hvis løsning var ordet *firben*. Det nåede han kun frem til ved hjælp af de indfødte danskere i stuen, og selv bagefter måtte han indrømme, at han stadigvæk ikke forstod, hvad det dækkede over!

Allerede Charles Bally associerede for mere end 75 år siden fra det fraseologiske område til kemiske processer, og i følge den russiske sprogforsker Vygotski kan man hverken inden for naturvidenskab eller humaniora bare beskrive fænomener ud fra de tilgrundliggende bestanddele. Vand f.eks. består af brint, der er brændbart og ilt, som nærer forbrændingen, mens helheden vand er ildslukkende!

Man skal ikke skue hunden på hårene

Også et par andre typer faste ordforbindelser blev længe sat i bås med idiomer: ikke blot BONDEREGLER (*Når solen går ned i en sæk/står den op i en bæk*) og WELLERISMER, der

har navn efter Samuel Weller i Charles Dickens »Pickwick Papers« og gerne består af 1) et udsagn, 2) en angivelse af, hvem det er, som fremsætter det, eventuelt i hvilken situation, og 3) en handling eller holdning, der demonstrerer pågældendes forhold til det, som siges (*»Det hele er kun en overgang«, sagde ålen. Den lå på stepgepanden*), men først og fremmest ORDSPROG (*Når katten er ude, spiller musene på bordet*) og ikke bare de ubilledlige (*Man skal lære, så længe man lever*). De kan reelt set godt være skabt eller skrevet af fra fremmede sprog af ældre tiders lærde, som udgav den slags, men forbindes ikke længere med dem.

Her gælder det om at skelne skarpt mellem ordsprogene selv og så de vendinger, der er afledt af dem eller har givet anledning til dannelsen af sådanne færdige sætninger: *Man skal tude med de ulve, man er iblandt/tude med de ulve, man er iblandt, Man skal ikke skue hunden på hårene/skue hunden på hårene, Den, der kommer først til mølle, får først malet/komme først til mølle, Man kan ikke både blæse og have mel i munden/både (ville) blæse og have mel i munden, Man skal ikke slå større brød op, end man kan bage/slå større brød op, end man kan bage, Man skal smede, mens jernet er varmt/smede, mens jernet er varmt, fej for din egen dør, før du fejer for andres/feje for sin egen dør, Man skal ikke kaste barnet ud med badevandet/hælde barnet ud med badevandet, Den ved bedst, hvor skoen trykker, som har den på/vide, hvor skoen trykker, Når man rækker Fanden en lillefinger, tager han hele hånden/række Fanden en lillefinger, Man skal sidde sin ven nær, men man skal ikke sidde låret af ham/sidde låret ell. lårene af nogen og Man*

skal holde op, mens legen er god/hold op, mens legen er god.

Vendingerne hører således fortsat til idiomernes område, men ordsprogene til gengæld ikke længere. Ligeledes findes der BIBELSTEDER, som ligger til grund for idiomatiske talemåder. Moselovens *I dit ansigts sved skal du tjene dit brød* (1. Mos. 3,19) klinger med som resonansbund bag *tjene sit brød i sit ansigts sved*, og Jesu ord om, at *Man tænder heller ikke et lys og sætter det under en skæppe* (Matt. 5,15) eller *Ingen tænder et lys og sætter det i kælderen eller under en skæppe* (Luk. 11,13) bliver til (*ikke*) *sætte sit lys under en skæppe*.

Der eksisterer IDIOMATISKE UDRÅB (*Hånden på hjertet!*, *Av, min arm!*, *Gå hjem og vug!*) og FASTE FRASER, som udelukkende eller næsten kun forekommer i denne stivnede form (*Mosekonen brygger*), især med et stedord, der peger bagud til den foregående sammenhæng (*Det er ikke mit bord, Der ligger hunden begravet, Den må du længere ud på landet med*).

Endelig frasorteres nu om stunder længere SÆTNINGSPRÆGEDE CITATER, som knyttes til bestemte forfattere (Wessel: *man sætte ølse for, man sætte ølse bag, /pølsen beholder dog sin smag*, Christian Winther: *Jeg drukned min sorg og fandt min trøst på bunden af sagesuppen*) eller andre historisk kendte personer (Torden-skjold: *Hvad Djævelen nøler I efter?*, Luther: *Her står jeg. Jeg kan ej andet*). Kun de kortere og udråbsagtige, der har billedlig karakter og modsat ordsprogene ikke rummer almene udsagn om tilværelsen, inddrages (Shakespeare: *Der er noget råddent i Danmarks rige*, Mark Twain: *Skyd ikke på pianisten!*). Ligesom bibelsteder danner lit-

terære citater jævnlgt grundlag for idiomer, eventuelt med deformation til følge: *rette smed for bager* hedder faktisk hos Wessel: *for smed at rette bager*.

Også IKKE-IDIOMATISKE SÆTNINGER optræder hyppigt i offentligheden. Hvor ofte er f.eks. titlen på Hans Falladas roman *Lille mand, hvad nu?* blevet brugt ligesom omkvædet *Det er ikke til at se det, hvis man ikke lige ved det* fra den berømte revyviser, Osvald Helmuth sang, eller det politiske slogan mod Richard Nixon *Ville De købe en brugt bil af denne mand?* Visse citater bliver produktive ved, at ét, eventuelt flere led udskiftes. Benny Andersens *Livet er ikke det værste, vi har*, udnyttes i Carlsberg-reklamen *Hof er ikke det værste vi har* og inskriptionen på De forenede Bryggeriers mærkater *Leverandør til det kongelige danske/svenske/græske hof* vendes polemisk af konkurrenten Fakse: *Leverandør til det danske folk*. Grand prix-melodien *Krøller eller ej* udløste en fjantet journalistdille med at sætte alt muligt og umuligt ind i stedet for 'krøller' efter recepten *Valg eller ej, Anker eller ej, Afgift eller ej...*

Som kong Volmer ville

Der findes netop en lang og omfattende tradition for at etymologisere citater, ordsprog og talemåder, d.v.s. forklare dem ved at føre dem tilbage til deres oprindelse. Den indskriver T. Vogel-Jørgensen sig klart i med sin mange gange genoptrykte og vidt udbredte »*Bevingede ord*» (Gads Forlag, 1. udgave 1940), som temmelig uspecificeret rummer faste udtryk af enhver art af kendt og ukendt herkomst: citater - litterære og af mundt-

lig oprindelse - aforismer, maximer, ordsprog, skæmtesprog, inskriptioner, mottoer, valgsprog, talemåder, mundheld, fyndord, klichéudtryk, slagord og adskillige andre (s.6 i 5. udgave 3. oplag 1979).

Dette princip kan selvfølgelig godt af og til give én noget. Uigennemskueligt må udtrykket *gøre nogen en bjørnetjeneste* være, hvis man ikke får en meget oplysende sammenhæng første gang, man støder på det, eller ikke er klar over, at det stammer fra en fabel af La Fontaine om bjørnen, der skulle sørge for, at dens herre ikke fik sin søvn forstyrret, og derfor smed en sten efter den flue, som satte sig på hans næse, og uforvarende kom til at dræbe ham. Det hjælper utvivlsomt på forståelsen af vendingen at *skyde papegøjen*, at man er vokset op i lande, hvor imiterede papegøjer fungerer som mål i diverse skydeboder (Frankrig, Tyskland, Danmark) og måske oven i købet kommer fra miljøer, hvor forældrene tager børnene med på markedspladser med denne type muntre telte; men mindst ligeså klargørende som dette og en eventuel henvisning til 3. akt 3. scene af Holbergs »*De usynlige*«, der vel blot er et tidligt udslag af dette idiomatiske udtryks eksistens, må det have været for provinspigen, der hørte, at en lidt ældre veninde, som nu studerede ved universitetet, *havde skudt papegøjen*, for hun havde fået sin egen lejlighed inde i København.

Bortset fra at etymologiseringerne ofte leder på vildspor ved at forskyde opmærksomheden fra den aktuelle nutidsbetydning, lader ikke alt sig forklare med absolut sikkerhed på denne måde. Det vil jeg illustrere med et velkendt og humoristisk eksempel.

Oprindelsen til håndværkerudtrykket *gå op og ned ell. ud og ind som kong Volmers røv* har der været fremsat flere forskellige teorier om. T. Vogel-Jørgensen anfører det i den lidt mere dydsirede version *Gå ud og ind som kong Valdemars rumpe*:

»sætning, der endnu hyppigere er citeret med det sidste ord angivet: *røv*. Udtrykkets oprindelse er uklar. Vedel Simonsen skriver i *Annaler for nordisk oldkyndighed 1838-39*: »...*fra Gurrevang gik en grøft eller et flydende vand, som gik ud og ind i mange bugtninger, og hvis rende endnu tydelig kendes; denne rende blev formodelst sine mange bugtninger kaldet rumpen*, hvoraf det gamle ordsprog har sin oprindelse.« I *Historisk kalender 1865*, s. 135, oplyses, at Valdemar Atterdag anlagde flere jagtveje, der til dels var krumme; de kaldtes *rumper*, og deraf kom den gamle sætning. (s. 353)«.

Dernæst refererer han det tolknings-tilbud, som går ud på, at *røv* skulle være en forvanskning af 'reb' og have med landopmålingen under Valdemar Atterdag at gøre, hvor rebet ikke altid blev holdt tilstrækkeligt stramt til at undgå upræcise resultater, jfr. Storm P.s påpegning af det problematiske ved at sælge elastik i metermål. Politikens foreløbig nyeste »Slangordbog« (1982) hævder frækt og frimodigt i overensstemmelse med visen »Jeg havde en onkel Theodor« på melodi til menuetten fra »Elverhøj«, at det skyldes kongens voldtægtsakt over for Tove, for øvrigt uden at nævne, hvilken af Valdemarerne det drejer sig om.

Og hvad så? Det kunne selvfølgelig ikke noget øjeblik faldé mig ind at betvivle, at kong Volmers røv har en stor kulturhistorisk værdi; men det for-

kommer mig unægteligt, at den drukner i forklaringer. *Som kong Volmers røv* er simpelthen en forstærkelse, der betyder 'meget'. At *noget går op og ned ell. ud og ind som kong Volmers røv* vil ganske enkelt sige, at et stykke håndværksmæssigt arbejde, der burde være lige, er blevet ujævnt. Det går *meget* op og ned! Det skal i retfærdighedens navn nævnes, at slangordbogsforfatterne definerer udtrykket kort og koncist efter at have givet deres etymologiserende bidrag, mens Vogel-Jørgensen hverken anfører betydningen, miljøerne vendingen forekommer i eller en situation, hvor den bruges.

Selv om idiomene således i overensstemmelse med den oprindelige græske og latinske betydning ofte har et ejendommeligt udspring og en særegen ydre fremtoning, er det jo ikke specielt mærkværdige, men snarere særdeles dagligdags og almene ting, de udtrykker. Det vil jeg gerne vende tilbage til i en senere artikel.

Stig Toftgaard Andersen, f. 1949,
mag. art. Akademisk medarbejder
ved Københavns Universitet.

Hvad eleverne mener om danskundervisningen

I september 1983 gennemførte jeg i 9 kommuner over hele landet en enquete-undersøgelse af, hvordan lærere og elever oplever danskundervisningen og opfatter danskfaget.

Efter foregående aftale blev der i de repræsentativt udvalgte kommuner uddelt spørgeskemaer til samtlige lærere og elever i 6.-10. klasse på de skoler, som havde indvilliget i at deltage.

Jeg fik svar tilbage fra 4.403 elever og 218 lærere; det gav en svarprocent på henholdsvis 54 og 49. Hele svarmaterialet er skrevet ud og overført til EDB, så nu kan jeg bestille udskrifter af svarene i det omfang og efter de retningslinjer, som jeg selv ønsker.

Jeg kan f.eks. sammenholde elevernes svar på bestemte spørgsmål med lærernes, pigernes svar med drengenes, Kerteminde Skoles svar med Ny Holtes, 6. klasses med 10. klasses osv.

Foreløbig er det blevet til to rapporter; en om, hvordan danskundervisningen opleves og danskfaget opfattes af elever i 8. klasse, og en, der tilsvarende omhandler lærerne (i 6.-10. klasse).

Det tager meget lang tid at lave sådan nogle rapporter, dels fordi materialet faktisk er stort og broget, dels fordi spørgeskemaet - ud over nogle indledende lukkede spørgsmål om bestemte sagforhold - består af åbne spørgsmål, som tilsammen skal dække faget og undervisningen i det rimeligt.

Indholdet af og mønstret i de afgivne svar har dannet grundlag for inddelingen i forskellige typer af svar. Det er ikke mig, der på forhånd er mødt op med kategorierne - de er blevet til ud fra svarmaterialet.

På den måde har jeg villet sikre mig, at de adspurgtes ytringer blev respekteret som meningsdannende. Men selvfølgelig er heller ikke sådan en undersøgelse ganske objektiv - det er jo mig, der *analyserer* svarene!

Elevernes reaktioner

Her vil jeg holde mig til, hvad eleverne i 8. klasse fortæller med deres svar. Det drejer sig om 450 drenge og 420 piger fra 24 forskellige skoler i Fjerritslev, Kerteminde, Løgumkloster, Nakskov, Rønne, Stubbekøbing, Søllerød, Varde, Viborg.

Følgende 8 spørgsmål stilles i elevspørgeskemaet:

Hvad kan du bedst lide at lave i dansk?

Hvad synes du er mindst spændende at lave i dansk?

Nævn noget af det, som du synes er vigtigst at lave i dansk?

Nævn nogle af de ting, du synes I har lært i dansk?

Hvad har du selv kunnet være med til at bestemme i dansk?

Hvad har din dansklærer selv bestemt?

Hvad vil du gerne selv være med til at bestemme i dansk?

Hvad synes du kan være med til at gøre dansktimerne gode?

Ud fra forundersøgelser vidste jeg, at der var stor forskel på drengenes og pigernes svar; Derfor opdelte jeg hele materialet efter svarernes køn. Ikke blot indholdet af besvarelserne, men også formuleringen af dem viste sig da også at være indbyrdes forskellige hos drenge og piger.

Pigerne er flittigere til at svare end drengene, navnlig hvad angår de 4 første spørgsmål - vedrørende det faglige indhold og undervisningen i faget. Derimod er skellet lille, når vi kommer til de 4 sidste spørgsmål - vedrørende medbestemmelsen i faget og organiseringen af det.

Dette gjaldt *svarhyppigheden*. Men også i en anden forstand er pigerne flittigere, nemlig når det gælder måden at svare på. Deres reaktioner er gennemgående mere udførlige, eksemplificerende og ræsonnerende, mere omhyggelige og personlige end drengenes. Disses svar er gennemgående nøgternt konstaterende, forbedringsholdne og knappe indtil det stikordsagtigt antydende.

På det sidste af de 8 spørgsmål er denne forskel dog så godt som udjævnet. Her, hvor der appelleres til elevernes idealforestillinger om faget og dets formidling, er både piger og drenge bemærkelsesværdigt veltalende. Der spares ikke på ordene, og engagementet er umiskendeligt.

Det er virkelig bemærkelsesværdigt, at det tilsyneladende sværeste af spørgsmålene er det, der har givet eleverne mest luft under vingerne. Retfærdigvis skal det nævnes, at frafaldsprocenten ved dette 8. spørgsmål er

relativt høj: 1/7 af eleverne svarer ikke. Men de resterende svarer til gengæld for alvor!

Med andre ord: langt de fleste af eleverne har gjort sig tanker om fagets og danskundervisningens *værdi*, og de udtrykker sig gerne om, hvordan dansktimerne kunne være indrettet.

På den anden side er elevernes svar, taget under et, ikke oprørske. Der er kun få voldsomme opgør med eller vrede afvisninger af danskfaget og danskundervisningen. Ganske vist findes der talrige forslag til ændringer i indhold, organisation og vægtning af elementer i danskundervisningen og mange kritiske bemærkninger. Men forslag og kritik går næsten altid på delområderne. Realistiske bemærkninger til forbedringer af det bestående forekommer - uden at fagets eksistens i skolen anfægtes. Dansk synes at være bredt accepteret af eleverne som vigtigt og nyttigt.

Jeg vil nu prøve at give læserne et indtryk af elevernes reaktioner. Derfor har jeg valgt to af spørgsmålene ud, nemlig det første og det sidste. Vi vil så kigge nærmere på elevernes besvarelser af netop dem.

»Hvad kan du bedst lide i dansk?«

Vi gengiver først nogle få typiske svar fra henholdsvis drenge (D) og piger (P). Den følgende redegørelse knytter sig så såvidt muligt til dem:

D1: »Frilæsning fordi der kan vi finde mange gode bøger at læse, og vi skriver heller ikke.«

D2: »Når vi snakker om en bog vi har læst og diskuterer emner der har noget med omverdenen at gøre.«

D3: »Noget, hvor man ikke bare skal sidde og skrive. Gruppearbejder, arbejde med reklame og høre foredrag.«

D4: »Jeg kan bedst lide, når vi laver en rapport om f.eks. vold og fritid, fordi der er lagt meget praktisk arbejde i.«

D5: »Mundtlig dansk, for der er man fri for at have skriftlige lektier for, og der opstår diskussioner.«

D6: »At lave noget frit uden for mange lektier, noget der er mundtligt.«

P1: »Jeg kan bedst lide at skrive stil og frilæsning, hvis jeg har en god bog. Jeg har så at sige ikke noget, jeg ikke kan lide. Jeg kan også godt lide læsning.«

P2: »Staveord, dramatisering, skriftlig fremstilling, læserbreve. Jeg kan godt lide disse ting, fordi så får jeg brugt min fantasi.«

P3: »Jeg kan bedst lide at skrive stile og at skulle grave ned i bogen, man læser, at kunne forstå ting som kræver, at man tænker sig godt om.«

P4: »Jeg kan bedst lide litteratur, hvor vi snakker om f.eks. en bog vi har læst og diskuterer personerne, miljøet osv.«

P5: »Jeg elsker at læse romaner og gode noveller. Arbejde med et emne,

man selv har valgt, skrive om det og tegne osv.«

P6: »Jeg kan bedst lide at skrive fristile, fordi det er selvstændigt, og læse bøger, som vi skal skrive om.«

Drengenes udsagn er ofte betingede, de rummer et forbehold eller en negativ afgrænsning (D1, D3, D5, D6). Når drengene i 8. klasse nævner, hvad de bedst kan lide at lave i dansk, så er det hos dem hyppigt forbundet med, hvad de gerne vil undgå: det, der kræver en større arbejdsindsats, eventuelt i form af hjemmearbejde (D5, D6). Og alt det, der vedrører skriftligt arbejde i faget (D1, D3, D4).

Omvendt fremhæver drengene mundtlige danskaktiviteter, især dem, der er forholdsvis frie, ubundne, ikke-formaliserede, brede, virkelighedsnære, sag- og problemorienterede (D2, D3, D4, D5). Læsning er for drengene som regel ensbetydende med individuel stillelæsning (hvor man selv er herre over situationen), eller med det at bruge en bog som oplæg til samtale, diskussion, at trække oplysninger ud af en tekst (D1, D2).

Pigernes udsagn er mere uforbeholdne og lystbetonede (P1, P2, P5); der er ingen sider af faget eller undervisningen i det, som pigerne helst undgår.

»Jeg har så at sige ikke noget, jeg ikke kan lide« er en karakteristisk ytring. Pigernes positive holdning gælder både mundtlig dansk og skriftlig dansk (P1-3, P5-6), både de friere og de mere bundne aktiviteter indenfor faget (P2). Faget opleves som en sammenhængende helhed, hvor systematisk kunskabsstilegnelse hører tæt sammen med personlig udfoldelse, og individuelt arbejde harmonerer med kollektive forpligtelser. Selve ar-

bejdsformens og indsatsens værdi fremhæves hyppigt (P3, P5).

Pigerne betoner forbindelsen mellem sprog og personlighed (P2, P6), de er opmærksomme på danskfaget som et humanistisk sprogfag. Det at kunne arbejde frit i dansktimerne har for pigerne med personlighedsudviklingen at gøre; stilskrivning er for dem »selvstændigt« arbejde (P6), hvorved »fantasiens« udfoldes (P2), fordybelsen sker (P3), forbindelsen til og med det mundtlige arbejde etableres, fastholdes, uddybes (P5-6).

Inden for mundtlig dansk spiller det mere systematiske arbejde med litteratur en fremtrædende rolle: det at fordybe sig i bogen (P3), at beskæftige sig med dens handlings- og idéverden, forstå dens skildring af menneske og miljø (P4), at drøfte bøgernes/teksternes indhold i klassen, da »de handler om de ting, vi selv kan komme ud for«. Pigerne er som læsere øjensynlig mere indstillet på at drage analogier mellem fiktionens verden og deres egen end drengene er.

I modsætning til drengene anfører pigerne ofte litterære genrebetegnelser (»poesi«, »digt«, »historie«, »eventyr«, »novelle«, »roman« - P5). Det stemmer godt overens med, at pigernes hovedinteresse synes at ligge i behandlingen af selve teksten, drengenes i den diskussion, der udspringer af, ligger i forlængelse af teksten.

Pigerne betragter diskussionen af en bog som en vigtig fælles aktivitet, hvor man lærer hinandens synspunkter at kende. Bogens indhold er samtaltens forpligtende emne.

For drengene er diskussionen i sig selv en spændende, afvekslende og ubunden aktivitet, en almen problemdebat, der ikke kræver den store

hjemmeforberedelse eller arbejdsindsats.

Pigerne omtaler med forkærlighed det vedholdende, langsigtede og forholdsvis dybtgående arbejde med/i faget - som både sprog- og litteraturfag. Den slags arbejde finder et stort flertal af drengene besværligt, kedeligt og ensformigt. De kræver afveksling, variation.

Visse *fællestræk* ved drengenes og pigernes tilkendegivelser af, hvad de bedst kan lide i dansk, træder tydeligst frem, når deres svar på dette spørgsmål holdes op over for deres udsagn om, hvad de finder vigtigst i dansk (spørgsmål nr.3).

Uanset køn foretrækker eleverne i 8. klasse at arbejde med frie, ubundne, forholdsvis omfattende opgaver i dansk, med aktiviteter, hvis omfang, udformning, forløb og hele karakter ikke er foreskrevet, men helt eller delvis opstår på elevernes eget initiativ.

Det, eleverne finder *vigtig(s)t*, er i vidt omfang det modsatte af, hvad de bedst kan lide at lave i dansk. Der er hos de to køn stor enighed om vægtingen: vigtigst er det at (kunne) stave, læse, skrive; dernæst at kunne analysere og sætte tegn. Det er de elementære færdigheder, der fremhæves. De tre førstnævnte med den begrundelse, at de er nyttige af hensyn til erhverslivet, de to sidste, fordi de letter fremmedsprogsindlæringen.

Som tredjevigtigst anføres det at (kunne) udtrykke/formulere sig - drengene fremhæver det mundtlige udtryk, pigerne sikkerheden i såvel den mundtlige som den skriftlige formulering. De ser udtryksfærdigheden i sammenhæng med interaktionen i klassen, med tilegnelsen og brugen af et stadig større ordforråd og med op-

levelsen af en personlig dygtiggørelses- og selvudviklingsproces.

»Hvad kan være med til at gøre dansktimerne gode«

Først nogle få eksempler på typiske udsagn om emnet:

D1: »At man har noget spændende at lave, og at det ikke er det samme hele tiden.«

D2: »At vi kan snakke om hvad vi skal lave. Snakke om bøgerne og ikke bare få at vide hvad man skal lave.«

D3: »At der er ro så man kan arbejde, man skal have det lidt hyggeligt.«

D4: »Hvis man har en god lærer som også kan have tid til lidt sjov og en som ikke gør dansktimerne langtrukne og kedelige.«

D5: »At man ikke får så mange lektier for.«

D6: »Mere frihed til at lave hvad man selv vil og at læreren tager mere hensyn til hvad man siger.«

P1: »At forholdet mellem eleverne og læreren er godt og afslappet, da timerne i sin helhed er ødelagte, når man ikke kan lide eller enes med læreren.«

P2: »Vi kunne arbejde mere sammen om de forskellige ting. Det er vigtigt at folk hører efter, når der foregår noget.«

P3: »At vi alle kan være med til at bestemme hvad vi skal lave, og at vi alle er enige.«

P4: »En god lærer. En som kan være alvorlig og kan pjatte hvis man har lavet sine ting færdig.«

P5: »At læreren hører efter og eleverne er samarbejdsvillige.«

P6: »Jeg vil gerne have et classesæt hjem i stedet for de små korte historier og så skal vi være lidt med til hvad vi skal have for nogle bøger (især skriftlige).«

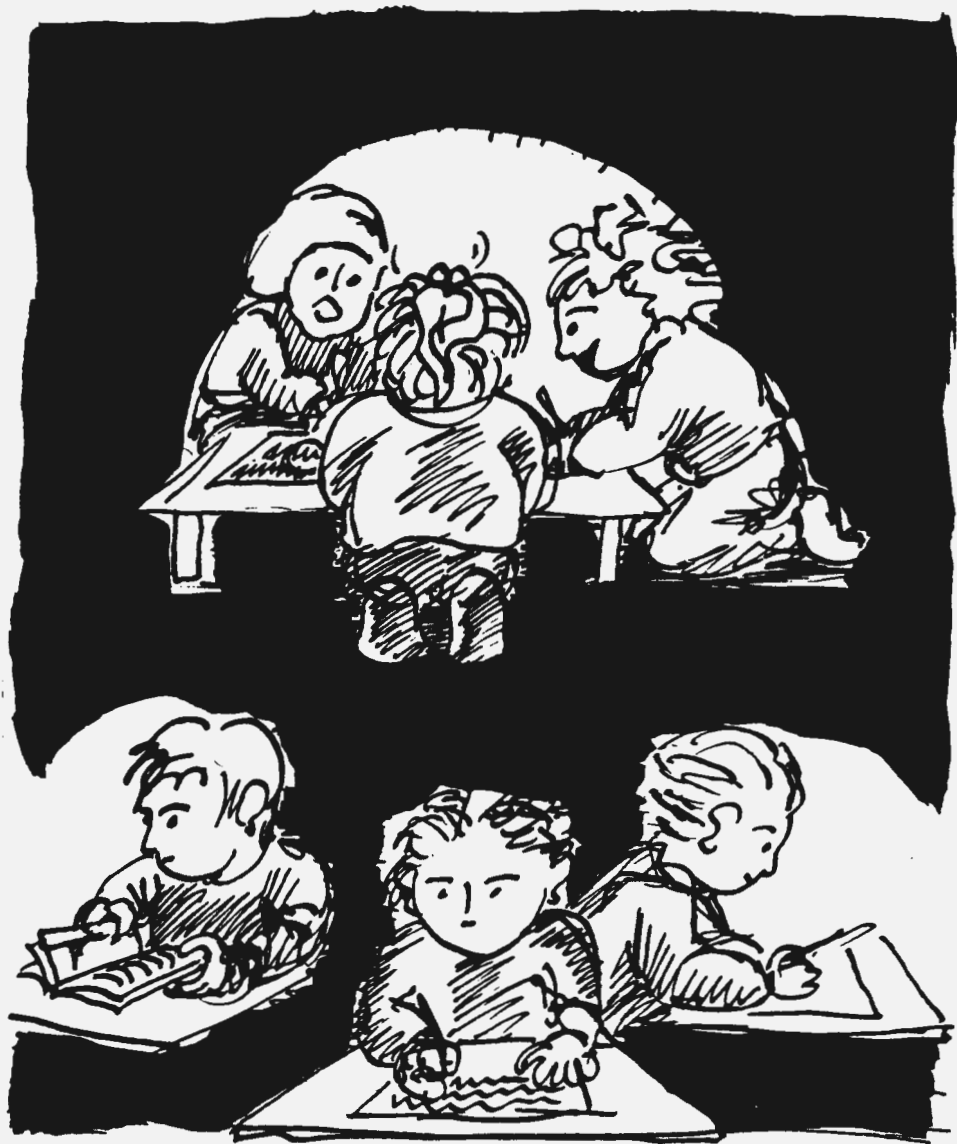
Både drengenes og pigernes svar angår overvejende arbejdsklimaet og arbejdsmåden i klassen, hvorimod udsagnene forholdsvis sjældent drejer sig om undervisningens faglige indhold. Pigerne nævner i de fleste tilfælde *samarbejdet* som den vigtigste faktor (P1-2); drengene finder tilsvarende *afvekslingen* vigtigst, når det gælder, hvad der bidrager til at give dansktimerne kvalitet (D1).

En spændende, varieret danskundervisning er i øvrigt også et fremtrædende ønske hos pigerne, men prioriteret lavere hos dem end hos drengene. Et skræmmebillede for eleverne er det at lave »det samme hele tiden«. Den forudsigelige, omstændelige undervisningsrutine afvises. Drengene sætter afveksling i undervisningsformen højt (D4), mens pigerne værdsætter variation af undervisningens indhold.

Det at have en gensidig åbenhed, fortrolighed, at kunne diskutere/snakke sammen, sættes højt. Både drenge og piger anfører det på 2. pladsen (jf. D2, P2). Hos pigerne nævnes det specielt i forbindelse med den -ønskede - kollektive forpligtelse over for undervisningen, den opmærksomme hensyntagen til fællesskabets trivsel og ansvarsfølelsen over for undervisningens forsvarlige gennemførelse (P2-3, 5).

Ønsket om arbejdsro formuleres bemærkelsesværdigt nok især af drengene (D3). Måske fordi drengene selv bedst ved, hvor skoen trykker! To mulige følgevirkninger anføres undertiden: roen vil forbedre trivselen i klassen og øge undervisningseffekten.

Lærernes egenskaber og adfærd omtales ofte af begge køn (D4, P4). Og det er stort set de samme lærere-

genskaber, drenge og piger finder ønskværdige. En »god« dansk lærer er for eleverne et menneske, de kan respektere og have tillid til. En, med hvem de kan have det rart og morsomt. En, der er lydhør over for eleverne.

Der skelnes ikke mellem menneskelig fremtræden og faglig kapacitet hos læreren - den første egenskab bemærkes dog altid; den sidste er som regel indeholdt i den første.

Medbestemmelse synes at være en afgørende kvalitet ved danskunder-

visningen (D2,6 P3,6). For pigerne hænger vigtigheden heraf sammen med kollektivets arbejdsvilkår, den gensidige forpligtelse - til og om samarbejdet. Drengene ytrer sig mere generelt om fænomenet; for dem er medbestemmelse i vid udstrækning forbundet med det at kunne bestemme selv.

Det at befinde sig godt i/med klassen værdsættes. Centralordet i den forbindelse er »hygge«, »hyggeligt« (D3) - en vegetativ tilstand, fjernt fra de farlige og krævende ekstremer.

Atter kan vi notere os, at trivsel for drengene ofte hører sammen med det at være fri for arbejdskrævende opgaver og alvorlige forpligtelser (D5), mens tilstanden for pigerne ofte knytter sig til det at kunne samarbejde om opgaverne (P2,5).

Hvad det faglige indhold i undervisningen angår, peges der i svarene på, *at* de formelle, bundne rutinemæssige øvelser bør reduceres til fordel for arbejdet med større værker og helheder, med bredere emner og diverse aktiviteter uden for skolens mure, *at* mere overlades til elevernes eget initiativ, *at* deres behov og interesser tilgodeses ved valg og behandling af emner og stof (D6, P5).

Hvad tjener en sådan undersøgelse til?

En udredning af, hvad de direkte involverede - altså lærerne og eleverne - tænker om faget og undervisningen i det, er en vigtig måde at opgøre fagets status på. Men naturligvis kun én af flere måder at gøre det på.

Det er en fremgangsmåde, som skulle kunne bidrage til at øge lærernes viden om deres arbejdsvilkår og deres muligheder som undervisere.

Den nuværende folkeskolelov har med sit erklærede formål gjort nødvendigheden af en sådan viden særlig påkrævet. Tidligere var skolen stedet, hvor lærerne som repræsentanter for det bestående samfund skulle indføre eleverne i dets viden, traditioner og værdier. I skolen skulle eleverne tilegne sig kundskaber, normer og værdier ved at overtage dem.

Men med det formål, som folkeskolen fik i 1975, blev den officielle opfattelse af forholdet mellem lærer og elev ændret. Læreprocessen forudsætter nu de to parter samvirken: »Undervisningens nærmere planlægning og tilrettelæggelse ... skal i videst muligt omfang foregå i samarbejde mellem læreren og eleverne« (§16, stk 4). Det foreskrevne samarbejde må bygge på gensidig respekt og viden om hinandens ståsted og tankegang. Dette fundament af viden skulle min undersøgelse gerne bidrage til at etablere.

Imidlertid medfører øget viden nye overvejelser:

Hvorfor er pigernes og drengenes opfattelse af faget så forskellig, som tilfældet er?

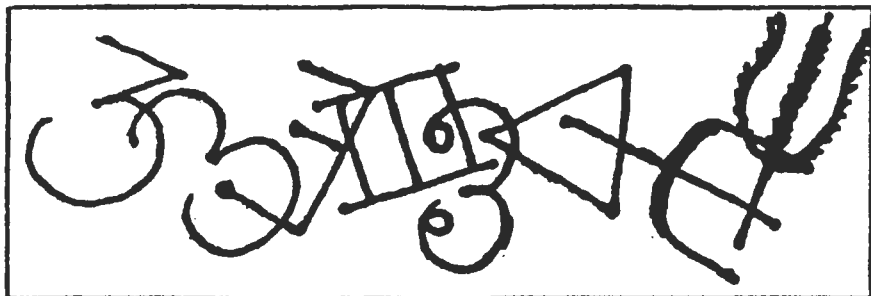
Kan og skal undervisningen tilsigte en udjævning af disse forskelle, og i givet fald hvordan? Må pigernes svar generelt tages som tegn på, at skolen primært er indrettet på pigernes vilkår?

Læseren kan selv forlænge spørgsmålenes række eller fundere over svarene!

*Thorkild Borup Jensen, f. 1937,
lektor i dansk sprog og litteratur,
Danmarks Lærerbørnehøjskole*

Det magiske tre-tal

Causeri af Louis Hartvig Sørensen, Farum

Folk samler på de mærkeligste ting og sager.

Jeg har lagt mig op med en ny dille - jeg samler på 3-taller. Det er billigt, morsomt og ikke særlig pladskrævende.

Det er hos mig blevet en mani, og selv om vi har sygdom og elendighed nok i denne verden, har jeg for at højne niveauet givet det navn på god sygekasselatin: trialgofobia, lig med sygelig trang til at samle på 3-taller.

Der er mystik om 3-tallet - det er noget med rytmen og slutfasen. »Nu tæller jeg til tre, og hvis du ikke, og nu siger jeg det for tredje gang, og så falder fars hammer«. Det gør den også ved auktioner - ved det tredje hammerslag hænger man på den.

Vi kan gå langt tilbage i tiden. Sfinksens tre gåder, Neptun med sin trefork. Det var også tre vise mænd, der fandt det lille barn, som vi stadig synger om, og ved juletræsfesten kan vi høre glade barnestemmer synge

den kannibalistiske vise om krigsmanden. Første gang så lader vi ham gå - anden gang så ligeså, men tredje gang så ta'r vi ham og putter ham i gryden.

I eventyrets verden myldrer det med 3-taller. Manden der havde tre sønner, og heksen der tilstod os tre ønsker.

Drejer det sig om litteratur har vi trilogien - med undtagelse af Mobergs udvandretrilogi, der har et fjerde bind »Sista brev til Sverige«. Og Alexander Dumas har skænket os »De tre musketerer«. Skuespil foregår ofte i tre akter, og trekantsdramaer er der masser af.

Den grundlæggende harmoni i musikkens verden er treklangen, og symfoniorkestrets enkleste slaginstrument må siges at være triangelen. Enhver ordentlig march har en melodisk trio-sats. Musikstykker i 3 satser er der mange af, og musiklitteraturen er beriget med talløse værker med trioer af varierende sammensætninger. Val-

setakter - tre-fjerdedels - er der slidt meget på, også med meget talent.

Ved konkurrencer opererer man med første, anden og tredje præmie - op og stå på sejrsskamlen - guld, sølv og bronze, og så udbringer vi tre hurraer, dog for majestæten 3 × 3. Svenskerne skal jo altid blære sig med fyrfaldigt hurra, men har dog 3 kroner i våbenskjoldet. Jeg har ladet mig fortælle, at hurra er et tyrkisk krigsråb, som betyder »slå ihjel«, det er nok derfor, vi bagefter gi'r den hele armen med »han skal leve« - så er *det* på plads.

Det irske symbol shamrock er en trekløver (trifolium) og Sct. Patricks varemærke, men også symbolet på treenigheden: faderen, sønnen og heligånden.

Det tredje rige gik ikke så godt, selv om toppen vel kunne siges at være et triumvirat.

Det franske flag kaldes Tricoloren, og her kommer måske tredjestanden ind.

Hvis vi nu begiver os lidt ud på overdrevet, og nogen vil sælge dig en ko i Guds navn, skal det nok vise sig, at den er trepattet, og helhesten humper på tre ben af sted.

Det er pinligt at være tredje hjul til en gig, men endnu værre at være underkastet tredjegrads forhør.

Hvis man er fornem, er det fint at gå med trekantet hat, men det skal der også hoved til.

Til forsvar for en ikke særlig behagelig chef mente en rygklapper, at chefen godt kunne være lidt trekantet, man han kunne også være det modsatte, og det har nok ikke været så let.

I Dyrehaven har vi Trepilelågen, også kaldet »Trepæglelågen« på grund af det lille traktørsted, og det fører mig søværts til tremilegrænsen.

Det rytmiske element i 3-tallet har vist sig at have en vis effekt, f.eks. Frihed, lighed og broderskab, festligt, folkeligt og fornøjeligt. De gamle Fy og Bi film spillede på dette i titlerne, f.eks. »Han, hun og Hamlet«, »Sol, sommer og studiner« o.s.v. Højskoleidealerne: frit at tænke, tro og tale - jo da, man kan tænke, som man har forstand til, tro hvad man ikke ved, og sige hvad man har råd til. Man kan også anlægge en specialsamling og finde ud af, på hvor mange sprog man kan tælle til tre.

I jernbanens barndom havde man første, anden og tredje klasse. Her har man svigtet 3-tallet til fordel for første klasse og fællesklasse, og det er vel bare godt, at man ikke længere skal få træsmag i munden fra København til Roskilde, men ellers holder jeg mig til alle gode gange tre.

Vi regner med tre hovedmåltider, og den kendte Wienermelodi »En morgen, en middag, en aften i Wien« hedder i musikerkredse slet og ret »Fuld kost«.

Lad os lave en 3-tals klub - en hyggeklub med kaffe og 3-stjernet cognac, så kunne vi sidde og bytte 3-taller - herligt!

Luis Hartvig Sørensen
f. 1913
musiker

Således talte Zarathustra

af Jens Juhl Jensen

Midt i forrige århundrede udsendte det Berlingske Bogtrykkeri en af de smukkeste, ejendommeligste og mest uforståelige bøger der er blevet produceret i Danmark: en udgave på originalsproget af oldtidsprofeten Zarathustras digte, med dertil hørende senere kommentarer. For at kunne frembringe dette typografiske og videnskabelige mesterværk måtte man skære helt nye bogstavtyper, som formentlig aldrig siden er blevet anvendt.

Et par logiske spørgsmål: Hvorfor Zarathustra? og hvorfor her i Danmark?

To spørgsmål der kræver to vidt forskellige svar. Zarathustra er den tidligste stifter af en monoteistisk religion man kender noget til, sådan rent privat. Vi har nogle skrifter fra hans hånd, vi kender navnene på diverse af hans familiemedlemmer, vi kan nogenlunde lokalisere ham geografisk (det nuværende Iran). Han er en af de personligheder der har spillet en væsentlig rolle for menneskeheds kulturelle udvikling, for såvidt som man anser det for et fremskridt at overgå fra flerguder til dyrkelsen af kun én gud.

Til belysning af Danmarks rolle i studiet af Zarathustrismen må man gå et par årtier tilbage i tiden. Rasmus Rask rejste i årene 1816-23 til orienten for som led i datidens almindelige kulturelle kolonialisme og eksotisme

at indsamle gamle håndskrifter, der kunne belyse menneskeåndens mærkelige udfoldelser. Han fik mange ting op under neglene, og disse manuskripter fra Indien og Persien endte først på Universitetsbiblioteket, siden Det kongelige Bibliotek, hvor de var et vældigt modstykke til de oldislandske håndskrifter, indtil man begyndte at forære disse væk.

En egentlig videnskabelig udnyttelse af det hjembragte begyndte først med indologen N. L. Westergaard, der foranstaltede den ovennævnte udgave 1852-54, selv om Rask havde angivet visse retningslinjer inden sin tidlige død i 1832.

Kendskabet til Zarathustras religion var endnu af forholdsvis ny dato i Europa. I 1771 var der udkommet den første oversættelse (til fransk) af de mere end to tusind år gamle tekster, og den udløste en vis skuffelse i intellektuelle kredse: man havde ventet at stifte bekendtskab med urgammel visdom og fik i stedet indblik i en tåget verden af løjerlige religiøse brokker. Voltaire udtalt at »man kan ikke læse to sider af Zarathustras rægtelse uden at få medynk med den menneskelige natur.«

Afgørende for forståelsen blev det at Rask i 1826 fik præciseret tekstens sproglige form: Zarathustras skrifter er affattet i en dialekt, der på den ene side minder stærkt om det oldindiske sprog sanskrit, på den anden side pe-

ger frem mod moderne persisk. Ved at anlægge disse to sammenlignende indfaldsvinkler kunne man nå frem til en klarere indsigt i hvad der overhovedet stod i Avesta, som værket kaldes.

Persien måtte altså være hjemstedet for teksten, og digtene måtte være nogenlunde lige så gamle som de ældste indiske hymner.

På både det lingvistiske plan og det filologiske har danske videnskabsmænd således ydet en væsentlig indsats for studiet af noget af den ældste litteratur der kendes i den nærorientalske kulturkreds, og arbejdet er blevet fortsat i dette århundrede, især ved Københavns Universitet.

En afklaret opfattelse af hvad Zarathustra egentlig var for en fyr, og hvilket slags samfund han har udfoldet sig i, er man imidlertid endnu ikke nået frem til. Der er stadig mange gådefulde enkeltheder ved hans skrifter, og en enkelt af disse skal fremdrages her.

Ligesom for andre oldtidsdigteres vedkommende er man ved studiet af Zarathustra nutildags stærkt hjulpet af edb-teknikken: det er muligt at sammenholde store tekstmængder på en måde som tidligere tiders videnskab kun har kendt i ganske få tilfælde, og da kun med alle de fejkilder som manuelle undersøgelser indebærer. Derved er den filologiske forskning til gengæld ved at blive trængt over i en situation hvor kvantitative problemstillinger spiller en større og større rolle på bekostning af fx fortolkningsmæssige. Det er lettere at spørge en datamat om *hvordan* en tekst fremfører sit budskab, end *hvad* samme budskab egentlig går ud på.

Et generelt problem ved fortidige tekster er spørgsmålet om hvilke enkeltheder der skyldes forfatterens helt personlige digteriske intentioner, hvilke der skyldes genremæssig tvang og traditioner, og hvad der eventuelt kan henføres til fejl i overleveringen. Det er jo altid kun afskrifters afskrifter man har at operere med som datamateriale, ikke digternes egne originalmanuskripter eller trykudgaver som de selv har korrigeret. Og det er her man ved hjælp af moderne teknik kan få svar på spørgsmål, som man tidligere knap nok har kunnet formulere.

Rundt omkring i Europa og Amerika foregår der undersøgelser af denne art, og der findes allerede videnskabelige tidsskrifter som specialiserer sig på dette meget snævre felt.

Eksempelvis: hvis man af en eller anden grund gerne vil vide hvor mange ord der er i et bestemt digt af Horats, så behøver man ikke længere at sætte sig hen med papir og blyant og tælle op, for hans værker findes alle-

rede i maskinlæsbar form, og nogle af dem endda i trykte udskrifter med alle mulige kvantitative analyser. Det kræver således kun et enkelt opslag at vide at Horats' lange digt om digtekunsten, *Ars Poetica*, rummer 3089 ord. Dette tal er et primtal.

Noget bemærkelsesværdigt herved er der ikke i sig selv. Spørgsmålet om Horats bevidst har styret antallet af ord i det digt, hvori han forelægger principperne for sin egen kunst, kan ikke løses ved hjælp af en enkelt eksakt oplysning. Der skal et sammenligningsgrundlag til. Et sådant har man fx i Vergils første store værk, hyrdedigte *Bucolica*, som Horats var velkendt med. Samlingen er næsten dobbelt så omfangsrig som *Ars Poetica*, indeholder følgelig næsten dobbelt så mange ord - og også her er antallet af ord et primtal.

Lidt ejendommeligt, ikke? Der er kun to mulige forklaringer: enten har begge digtere ved et rent og skært tilfælde skrevet meget omfangsrige værker hvor antallet af ord tilhører samme aritmetiske kategori, eller også har de begge bevidst overholdt en regel om at antallet af ord i et digt bør være et primtal. Hvis den sidste hypotese kan bekræftes, så kaster den et uventet lys over deres intellektuelle formåen: de må i så fald have haft kendskab til primtalsrækken langt ud over det almindelige kendskab som mange mennesker har. Latinsk lyrik er noget af det mest gennemforskede man har inden for litteraturvidenskab; men alligevel kan der ved hjælp af moderne teknik formuleres problemstillinger, arbejdshypoteser, som muligvis kan belyse de digteriske intentioner på ejendommelig vis, og derved give ny indsigt i digternes personligheder.

Af de 17 digte man kender fra Zarathustras hånd har de fem et teknisk fællespræg derved at de hver er på 11 strofer. Derfor er antallet af ord i dem også af nogenlunde samme størrelsesorden, godt og vel 200. To af digtene er præcist lige lange, de rummer hver 223 ord, mens de tre andre indeholder 251, 227 og 281 ord. Kort sagt: lutter primtal.

Besyderligt et tilfælde, hvis det kun er et tilfælde. Men på den anden side også højst overraskende, hvis det ikke er det. For mens begrebet primtal var velkendt på Vergils og Horats' tid (det findes omtalt allerede hos Euklid omkring år 300 f.Kr.), så er det straks vanskeligere at forestille sig at en fjern religionsstifter flere århundreder før Euklid skulle have siddet og nørklet med det præcisionsarbejde som fremstillingen af matematiske digte er.

Et karakteristisk træk ved talkomposition i latinsk lyrik er at i sammenhørende digte (fx Verils ti hyrdedigte, eller de fire dele af hans landbrugsdigt *Georgica*) skal det gennemsnitlige antal tekstmæssige enheder (i disse tilfælde heksametersvers) være lige præcist et primtal. Det er en konvention der er attesteret over en periode af mere end tusind år, her nordpå fx af digtene i Saxos Danmarkshistorie.

Regner man lidt på de ovennævnte Zarathustra-tal, så vil man se at de fem digte i alt indeholder 1205 ord, dvs. at der i snit er 241 ord pr. digt. Er 241 et primtal? Ja, det er det faktisk: profetens primtal udnyttes kompositorisk på fuldkommen samme måde som hos Vergil.

Ligesom hos de klassiske romerske digtere får man uvilkaarligt en fornemmelse af at disse oldtidstekster er langt mere kunstfærdigt udformede

end en overfladisk gennemlæsning giver indtryk af. Og det er såmænd ikke noget der er karakteristisk for oldtidens litteratur alene. Da Inger Christensens *Det* udkom i sin tid, var der i første omgang ikke en eneste anmelder som bed mærke i at værkets indledning er matematisk komponeret helt ned til antallet af bogstaver: der er 66 typeenheder i hver linje, og linjerne er ordnet i blokke som giver summen 66.

At man hos Zarathustra kan formode tekstmæssige regelmæssigheder, som er forblevet ubemærket trods et par århundreders videnskabelige arbejde, er derfor ikke i sig selv usandsynligt. Det der er det mærkelige, det er de konsekvenser for forståelsen af manden og hans religion en hypotese om talkomposition i tidlig iransk litteratur kan få.

Romersk poesi er opstået i et sofistikeret bymiljø, hvor digtere som Vergil og Horats havde adskillige års lærde studier bag sig, inden de begyndte at skrive. Skal man formode det samme om Zarathustra? Den litterære tradition som romerne indgik i var flere århundreder gammel i sin græske udformning da de overtog den. Har Zarathustra haft en lignende baggrund at tære på? For eksempel i form af indisk poesi?

Vi kan ikke nutildags besvare den slags spørgsmål med sikkerhed, før også de indiske hymner har været en tur gennem maskinen; men stikprøver peger på at det godt kan være tilfældet. Og at altså tilsyneladende ret simpelt opbyggede tekster kan rumme ejendommelige forsiringer der er direkte indlysende, når man først har fået øjnene op for dem.

Et nærliggende eksempel: denne artikel rummer et antal afsnit, der i to

forskellige henseender er styret af en aritmetisk mekanisme. Det ene tilfælde er såre banalt: antallet er lig med kvadratet på et primtal, har altså en vis tilknytning til emnet. Det andet tilfælde er noget mere kompliceret; men som den ihærdige læser vil opdage (i løbet af højst en times tid): når man først har fået øje på løsningen, er den fuldkommen evident.

*Jens Juhl Jensen, f. 1940
lektor i lingvistik
Københavns Universitet*

Omkring

Jeg bliver altid imponeret over sprogfornyere. Folk der ved deres opfindsomhed og originalitet kan give sproget et vitamintilskud, så det kvikker op og virker frisk og levende.

Nu for eksempel den nye brug af det gamle ord *omkring*. Tidligere hed det en *diskussion om et eller andet*, man skrev en *artikel om noget*, og der var dem der *koncentrerede sig om* forskelligt. Nu hedder det *diskussion omkring tilskudsordningerne*, man skriver artikler *omkring folkeskolens fremtid* og man *koncentrerer sig omkring opstartfasen*.

Selvfølgelig betyder *omkring* ikke det samme som *om*. *Omkring* er bredere, ligesom mere vidtskuende. En *drøftelse om undervisningen* er ikke nær så intelligent som en *drøftelse omkring undervisningen*. *Omkring* viser at det ikke bare drejer sig om sagen, men at sagen bliver sat ind i den rette sammenhæng, får et filosofisk perspektiv - noget som sandelig ikke alle og enhver kan klare. Hvem som helst kan jo *tale om noget*, men rigtige tænkende mennesker, fx politikere og pædagoger, de *fører en samtale omkring et emne*, eller *går ind i en debat omkring situationen*, og deres *omkring* viser at de har indblik og overblik langt ud over folkets.

Jeg ville godt tage mig ud som om jeg tilhørte den gruppe af intellektuelle *omkring-brugere*, men jeg må erkende at jeg ikke har format til det.

Jeg har forsøgt at *udtale mig omkring flere vigtige spørgsmål* og påpeget at det det *drejer sig omkring*, det er elevernes selvforståelse. Men jeg bliver usikker og genert hver gang jeg siger *omkring*. Det er ligesom om jeg ikke rigtig tør alligevel.

Så jeg må nøjes med at beundre dem der kan bruge *omkring*. Men det har unægtelig gjort min sproglige hverdag fattigere. Jeg mener: det lyder pludselig så underlig blegt og udvandet at sige *lad os snakke om det*, når det det i virkeligheden betyder, er *vi må have en konkretiserende dialog omkring problematikken op at stå*.

EH